

recensie verschenen in:
Arabesken, 26^e jaargang, nr 52, december 2018

Voorbij DOOR THEATERGROEP ZOUT

Een Haagse film noir

De afgelopen drie jaar heeft Toneelgroep Amsterdam de Couperusliefhebber aardig zoet gehouden door drie van zijn romans opnieuw naar het podium te vertalen. *De stille kracht*,¹ *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...*² en *De boeken der kleine zielen*³ zijn in drie opeenvolgende jaren met veel lof ontvangen. Zo heeft Toneelgroep Amsterdam niet alleen aangetoond dat Couperus onder de theaterliefhebbers nog springlevend is, maar ook onder de amateurtheatermakers. Ieder jaar gaat Toneelgroep Amsterdam een samenwerking aan met verschillende amateurverenigingen die de kans krijgen om bekende producties te recreëren in het originele toneelbeeld. Zo komen we bij Theatergroep Zout, die in januari haar eigen bewerking van *Van oude mensen* onder de titel *Voorbij* mocht uitvoeren. Op 22 en 23 september bracht Theatergroep Zout deze voorstelling in reprise op een bijzondere locatie: begraafplaats Oud Eik en Duinen in Den Haag, waar de urn van Couperus is bijgezet.

Foto's: Looi van Kessel, 2018.

De geschiedenis van deze bijzondere uitvoering begint bij de bewerking van *De stille kracht*. Onder leiding van regisseur Mariken Bijnen bracht Zout een eigen bewerking van de roman naar het decor van Toneelgroep Amsterdam. Deze samenwerking was toen dermate goed bevallen dat Zout werd uitgenodigd om hetzelfde te doen met *De dingen die voorbijgaan*. De uitvoering hiervan in de Stadsschouwburg werd bijgewoond door een medewerker van Monuta, de uitvaartdienst die het beheer van Oud Eik en Duinen verzorgt. Toen ontstond het idee om *Voorbij* als eerbetoon aan Couperus in reprise te brengen op de plek waar zijn as is bijgezet. En zo geschiedde.

Een gevoel van onbehagen

Een roman als *Van oude mensen* voor het toneel bewerken is geen sinecure. Over de bewerking van Toneelgroep Amsterdam schreef Hester Meuleman: 'het is altijd spannend voor de Couperus-liefhebber: toneelbewerkingen van zijn boeken'.⁴ Maar daarmee is nog niet gezegd dat het ook onmogelijk is. De kracht van Ivo van Hoves bewerking school volgens Meuleman in de manier waarop 'allerlei tekstelementen uit de roman verwerkt [zijn] op een in het toneelstuk ander, maar voor het theater logischer moment'.⁵ Zo vat te Van Hove de bedrukte sfeer van de roman in het trage, uitgestreken tempo van het spel, waarmee de toeschouwer het gevoel kreeg met de acteurs mee te wachten tot het onvermijdelijke noodlot toe zou slaan.

Bijnen heeft ongetwijfeld aandachtig gekeken naar de bewerking van Van Hove. Dat ze de voorstelling oorspronkelijk bewerkte in het originele toneelbeeld, heeft ertoe geleid dat sommige keuzes sterk op elkaar lijken. Ondanks het feit dat de locatie van Oud Eik en Duinen enorm verschilt van de Amsterdamse Stadsschouwburg, doet de mise-en-scène sterk denken aan het originele toneelbeeld. Pontificaal in het midden van het speelveld zitten de oude Ottilie en Takma, terwijl om hen heen hun kinderen en kleinkinderen zitten te wachten op de rijen stoelen die om het oude paar heen staan. De beperkte ruimte die Zout heeft in de aula van Oud Eik en Duinen wordt goed benut.

Foto: Loor van Kessel,
2018.

De acteurs zitten niet op lange rijen stoelen aan weerszijden van het speelveld, zoals bij Toneelgroep Amsterdam, maar ze kijken recht in het publiek, wat het gevoel van onbehagen verstrekt. Doordat het publiek zo dicht op het spel zit, ontstaat veel sterker het idee dat we daadwerkelijk op bezoek zijn in de salon van de oude Ottilie, waar alle personages de verschrikkelijke familiegeschiedenis verslagen onder hun ogen zien ontvouwen.

Het onbehagelijke gevoel dat gedurende het hele stuk de toon zet wordt ook versterkt door de opvallende muzikale keuze. In haar encenering heeft Bijnen gekozen voor live trompetbegeleiding. Gijs Levelt, de trompettist, opent het stuk met trage schelle tonen die het meeste weghebben van de soundtrack van een *film noir*. Mysterieus, ietwat nerveus, maar vooral erg onheilspellend. Gedurende het stuk voorziet Levelt de scènes van muzikaal commentaar. Met behulp van elektronische hulpmiddelen weet hij een rijk palet aan emoties aan het stuk toe te voegen. Soms voegt Levelt echter iets te veel toe, waardoor hij zachter gesproken monologen en dialogen dreigt te overstemmen.

Onoverkomelijk onhell

Een van de grote moeilijkheden bij het bewerken van een lijvige roman als *Van oude mensen* is de tijdsimiet. Met een speelduur van amper anderhalf uur is *Voorbij* geen lange voorstelling, en het is duidelijk dat Bijnen veel elementen van de roman heeft moeten comprimeren in dit korte tijdsbestek. Bijnen heeft daar wel enige slimme ingrepen gevonden die ervoor zorgen dat de verschillende verhaallijnen en personages goed te begrijpen zijn. Zo voorziet Lily, achterkleinkind van Ottilie, het stuk van commentaar in de vorm van een proloog en een epiloog. Vanaf de balustrade in de aula van Oud Eik en Duinen spreekt ze het publiek rechtstreeks toe, zonder al te veel van het mysterie rondom de familiegeschiedenis prijs te geven.

'Waarom trouwen wij,' vraagt Lily aan het begin van het stuk en met deze vraag luidt ze het begin van deze tragedie in. Iedereen in de familie lijkt ongelukkig getrouwd te zijn geweest. De enige die ongehuwd is gebleven, oom Anton, lijkt gelukkiger dan de rest, maar ook over hem gaan verhalen de ronde over hoe hij zich heeft vergrepen aan te jonge meisjes. En toch, ondanks deze niet al te fraaie achtergrond en ondanks de waarschuwingen van de familie, besluiten Lot en Elly te trouwen. Hun onorthodoxe huwelijk (ze trouwen niet in de kerk en Elly draag geen trouwjurk) kan niet iedereen bekoren en al gauw ontstaat er gekibbel over wie welk geld zal erven zodra de oude Ottilie en Takma komen te overlijden. Terwijl Lot en Elly ervan overtuigd zijn dat ze samen gelukkig zullen worden, brengt hun aanstaande huwelijk bij sommige familieleden akelige geheimen naar boven. Niet in de laatste plaats bij de oude Ottilie en Takma, hun vriend en huisdokter Roelofs en de zoon van Ottilie, oom Harold. Er is zestig jaar geleden iets gebeurd waar deze vier personages nog steeds door achtervolgd worden.

Waar de monologen van Lily een mooi commentaar op het stuk vormen zonder al te veel van de plot prijs te geven, wordt in de dialoog het mysterie dat de familie omhult soms toch iets te snel ontrafeld. Daar veel van de plot kort en helder uitgelegd moet worden, loopt het stuk zo nu en dan gevaar bepaalde zaken te expliciet te maken. Zo wordt redelijk snel in het stuk uitgesproken dat Lot en Elly neef en nicht van elkaar zijn, waardoor hun aanstaande huwelijk een incestueus karakter krijgt. Ook de passiemoord op grootmoeder Ottilies tweede man, meneer Dercksz, wordt al redelijk snel in het stuk vermeld, waardoor de goede verstaander (en zeker degene die de roman goed kent) al gauw doorheeft wat er precies is gebeurd, terwijl veel van de personages daar nog achter moet komen. De benauwende sfeer die zo zorgvuldig door het ingetogen spel en de muzikale begeleiding wordt opgebouwd, was wellicht sterker uit de verf gekomen als in de dialoog het familiegeheim niet al te snel prijs was gegeven.

Een andere moeilijkheid van *Van oude mensen*, is dat een groot deel van de plot zich in het verleden afspeelt. De personages worden achtervolgd door wat zich zestig jaar geleden in Nederlands-Indië afspeelde. Flashbacks zijn lastig te enceneren, zeker in een stuk dat door de vele personages en verhaallijnen die voorbijkomen al de nodige concentratie van het publiek vereist. Toch beleeft *Voorbij* in die flashbacks juist haar krachtigste momenten. Op momenten dat de oude Ottilie en Takma en later ook dokter Roelofs lijken te worden ingehaald door hun schuldgevoel over het heden, en wanneer oom Harold, die als kind getuige was van de passiemoord, zich weer lijkt te herinneren wat er is gebeurd, ontstaat er een krachtige wisselwerking tussen spel en muziek. Overmand door angst en schuld, storten de acteurs zich in hysterisch gekrijs. Wat al een intens moment in het spel is, wordt nog eens versterkt door kakofonisch trompetgeschal van Levelt. De chaos is compleet.

Een laatste eerbetoen

Nadat de heer Takma, dokter Roelofs en uiteindelijk ook grootmoeder Otilie overleden zijn, blijft de familie achter om het verschrikkelijke geheim verder mee te dragen. Lily's relaas over de vele ongelukkige huwelijken in de familie wordt nog maar eens onderstreept als blijkt dat Lot en Elly toch ongelukkig zijn met elkaar. Gelijkend op de uitvoering van Toneelgroep Amsterdam, eindigt ook *Vorbij* met een slotmonoloog van Lot, die spreekt over het onoverkoombare noodlot dat de familie is getroffen. Ook aan hem is de kans op een gelukkig huwelijk voorbijgegaan.

Dat Zout dit stuk in reprise mocht brengen op de begraafplaats waar Couperus' as is bijgezet, bood de theatergroep gelijk de kans om een eerbetoen te brengen aan de schrijver zelf. Aan het einde van het stuk werd het publiek uitgenodigd om de spelers te vergezellen naar de zuil waaronder de urn van Couperus staat. Daar bracht Levelt een saluut aan Couperus door enkele motieven uit het stuk opnieuw ten gehore te brengen. Een zeer sympathieke afsluiting van een mooie bewerking van Couperus' roman. Het is nu hopen dat, na *De stille kracht* en *Van oude mensen*, Theatergroep Zout zich ook mag gaan wagen aan een eigen bewerking van *De boeken der kleine zielen*. * (Looi van Kessel)

Vorbij was 22 en 23 september te zien op de begraafplaats Oud Eik en Duinen in Den Haag

Begraafplaats Oud Eik en Duinen omstreeks 1870. Foto: Delboy Frères, Haagse Beeldbank (www.haag)

Theatergroep Zout brengt een eerbetoen aan Louis Couperus. Foto: Looi van Kessel